

sának. Aligha helytálló az a passzus Kovalovszky itt is alapos kommentárjaiban, ahol azt sejteti (IV. 755.), hogy a vers (el)tulajdonításokban szerepe lehetett Ady csalárdtságának és ravaszkodásának is, amivel az asszony ragaszkodását kívánta magának biztosítani.

Ezzel voltaképp végére is értünk az ismertetésnek, mely szükségképpen csak a legfőbb vonásokat emelte ki a két kötet Adyt megelevenítő, csaknem másfélezer oldalnyi írásaiból és a hozzájuk kapcsolt értékelő-mérlegelő kiegészítésekből. Mire megjelenik ez a recenzió, talán már kézbe vehetjük a sorozat V. kötetét. A Magyar Nemzet 1992. november 6-i számában adta hírül nagy örömmel s egyszersmind rezignáltan is a gyűjtő és sajtó alá rendező, hogy

bő 35 évi munka után végre pontot tehetett az *Emlékezések Ady Endrére* zárókötetének végére, és nyomdába került a kézirat. Bár nem sikerült megvalósítania eredeti tervét, a részletes Ady-életrajz megírását, a hozzá szükséges adatanyag legnagyobb részét viszont egybe tudta hordani. Bővelkedik az Ady-irodalom az övéhez hasonlóan nagyszabásúnak indult, ám végül torzóban maradt vállalkozásokban, gondoljunk az *Ady-Múzeumra*, Hatvany Lajos *Ady világára* vagy Bóka László és Király István könyveire. Kovalovszky Miklós azonban boldogan mondhatja el Zrínyi sorát: „Véghöz vittem immár nagyhirű munkámat.”

Schweitzer Pál

FERNANDO LEPORI: RAGIONE NATURALE E RIVELAZIONE IN UNA DISPUTA ALLA SCUOLA DI RIALTO: IL „DE MORTALIUM FOELICITATE” DI NICOLÒ MODRUSSIENSE

Estratto de Medioevo XIII 1987. Padova, Ed. Antenore, pp. 223–301.

Folyóirat-publikációkat nem szokás ismertetni, de most mégis szükségesnek látszik, hogy a fenti különnyomatra felhívjuk az olvasók figyelmét. A Medioevo hasábjain Fernando Lepori kritikai kiadásában és bevezető tanulmányával először látott nyomtatásban napvilágot Miklós modrusi püspök (1427 előtt–1480) *De mortalium felicitate* című teológiai-filozófiai dialógusa. Evasio Leone nyomába lépve, aki már 1816–1819 között e mű kiadásának előkészítésén dolgozott, Lepori az olasz tudománynak régi adósságát törlesztette, egyszersmind nagy szolgálatot tett a magyar humanizmuskutatásnak. A dalmáciai származású „Nicolaus episcopus Modrusiensis” – így jegyezte magát, és így emlegették őt kortársai – jól ismert alakja a magyar irodalomtudománynak, éppen a *De mortali-*

um felicitate kapcsán, melyet Vitéz János váradi püspöknek ajánlott. Ajánló levelében a szerző leírta, hogy műve alapkérdésében a legtöbb teológiai szerző véleményével ellentétes állásfoglalásra jutott, különösen az óta „az örökké emlékezetes és nagyon boldog tél óta”, melyet Váradon töltött, ahol Vitéz nagybecsű bibliotékájának számtalan kötete között gyakran üldögélt együtt sok tudós férfival. A Vitéznek szóló episztolát Ábel Jenő, majd mások is kiadták, Miklós püspökről és hajdani könyvtárának Rómában őrzött értékes kódexeiről pedig, az olasz tudósokat megelőzve, Fraknoi Vilmos tett közzé alapos, máig nélkülözhetetlen tanulmányt, melyet Lepori is használt. Ezzel a valóban hiánypótló kiadással most végre maga a mű is – mely mindössze egy bécsi és egy római kódexben ma-

radt fönn – viszonylag könnyen hozzáférhetővé és olvashatóvá vált.

A katori (Cattaro, Dalmácia) születésű Miklós Velencében tanult és szerzett bölcsész-, valamint teológiai doktori fokozatot, majd 1457-ben szülőföldjén, Zenggben nyerte el a püspöki széket. 1461-ben II. Pius pápa kinevezésével a nagyobb jövedelmű modrusi püspökség élére került át, melyet haláláig kormányzott. Egyházpolitikai karrierje II. Pius pápa uralkodása idején kezdődött, és kapcsolatban állt a pápától szervezett török elleni keresztes hadjárattal. 1462 decemberében a pápa nunciusává nevezte ki, és fontos diplomáciai feladatokkal István boszniai királyhoz delegálta. István király megbízásából érkezett Magyarországra, hogy Mátyás királytól segítséget kérjen a török ellen védekező Bosznia számára. Mátyás 1463 őszén indította el hadseregét Boszniába, és pétervárad táboraiból – ahol bandériuma élén Vitéz János is mellette volt – küldte Miklós püspököt követeként Velencébe. Rövid idő múlva a követ visszatért Magyarországra, s innen valószínűleg 1464 nyarán távozott el. Galeotto Marzio szerint Mátyás király utasította ki őt országából, de valószínűbb, hogy II. Pius halálhíre szólította Rómába. Ezután haláláig Itáliában élt, a pápai állam jó néhány városában kormányzóként működött, és tudományos munkát végzett. Rómában hunyt el; nevét és emlékét főképpen kéziratban levő saját művei és egykori könyvtárának értékes kódexei őrizték meg számunkra.

A *De mortalium felicitate* munkásságának valószínűleg az első gyümölcse volt, de pontosan nem datálható. Fraknói hipotézisét, mely szerint a mű 1462–1463 tele tájt keletkezett, Lepori – úgy tűnik fel, helyesen – figyelmen kívül hagyta. Csak a Vitéznek szóló ajánló levelet tekintette datálásra alkalmas-

nak, mely 1461 tavasza–1464 nyara között bármikor keletkezhetett. Ez két évvel azután íródott, hogy a szerző a művét egy II. Pius pápához szóló ajánló levél kíséretében véleményezés végett a Szentszékhez küldte. Az összes adatot gondosan számba véve, Lepori messzemenő óvatossággal csak azt szögezte le, hogy a mű valamikor 1459–1462 között készülhetett el. Még ennél is kevésbé lehet tudni, hogy a szerző melyik év telét töltötte Vitéznél. Lepori szerint bizonyosan csak annyi állítható, hogy még magyarországi követsége, tehát 1463 előtt időzött Váradon.

Bár könyve keletkezése tájt a teológiai szakmunkák még többnyire a középkortól örökölt műfajokban íródtak, szerzőnk a dialógus műfajt választotta művéhez. Az ókori dialógust – mint ismeretes – Petrarca keltette új életre, majd a XV. században a humanisták egyik legnépszerűbb műfajává vált. A képzeletbeli beszélgetés a velencei Scuola di Rialtóban folyik, a karnevál egyik napján, melyen szünetel a tanítás. A beszélgetőtársak személyében a szerző egykori professzorának, Paolo dalla Pergola jogtudósának, valamint két volt iskolatársának, a Rómában működő Giovanni Cesariense orvosnak és Domenico Bragadinnak állított emléket. Szótlanul közöttük ül a szerző is, aki éppen Dalmáciából érkezett Velencébe. A beszélgetők fontos teológiai-filozófiai problémát vitatnak meg, és ennek során a hagyományos teológiai felfogást a professzor valamint az orvos, a szerző véleményét pedig Bragadin képviseli. Mind a hárman egyetértenek abban, hogy az ember legfőbb célja, boldogsága az isteni fölség, az isteni szubsztancia megismerése és tiszta, világos szemlélése. A vita csak azon folyik, hogy ez a cél hogyan érhető el. A hagyományos, közismert egyházi felfogás legfőbb képviselője és hivatko-

zási alapja Duns Scotus volt, akinek a könyveit – olvassuk – akár homályosságuktól, akár mélységüktől elborzadva sokáig olvasatlanul hagyták heverni, mindaddig, míg Itáliában elsőként Paolo dalla Pergola meg nem magyarázta a bennük kifejtett tanokat. A velencei professzor tehát, s vele együtt Giovanni Cesariense, Duns Scotus és „a legtöbb teológus” véleményéhez csatlakozik, amely szerint az ember csak Isten segítségével és kinyilatkoztatásaival érheti el a legfőbb célt. A szerző szöcsöve, Bragadin úgy véli, hogy ez tévedés. Állítja és bizonyítja, hogy az embernek Isten megismeréséhez és szemléléséhez nincs szüksége természetfölötti segítségre, erre a saját erejéből is képes. Isten ugyanis nyomokat hagyott önmagáról a természetben, és az ember ezekből, valamint saját természet adta képességeivel, a lelkével és az eszével, „a természet gyönyörű vezetésével” (pulcherrimo naturae ductu) fel tudja fogni Istent, és képes őt világosan, jól láthatóan szemlélni. A vitában Bragadin sorban megcáfolja ellenfelei teológiai és filozófiai érveit. Ezek végül elfogynak, és a scotisták elismerik, hogy Bragadin győzött.

Amint a két szerzői ajánlásból tudjuk, Miklós püspök – Paolo dalla Pergola hí tanítványaként – sokáig Duns Scotusnak hitt, majd Arisztotelészt és más szerzőket olvasva, mélyebben belegondolt a problémába, s így alakította ki a saját felfogását, amelyet Vitéz János és a váradi tudósok erősítettek meg. Bizonyára a váradi könyvtár számtalan kódexét forgatva is talált olyan passzusokat, melyek az ő véleményét látszólag igazolni. A Bragadin szájába adott érvek – mint Lepori gondos és imponáló forrásfeltáró munkájából látható – mindenekelött Arisztotelésznek és a filozófus középkori kommentátorainak, valamint több közismert teológiai szak-

tekintélynek és néhány ókori pogány szerzőnek (pl. Diogenész Laertiosznak, Cicerónak stb.) a műveiből valók.

Ha forráshasználatában talán nem is aranyira, szemléletmódjában, terminológiájában és stílusában a *De mortalium felicitate* újdonságot jelentett a XV. század teológiai-filozófiai irodalmában. Többek között azért is figyelemre méltó alkotás, mert jellemző és meglehetősen korai dokumentuma annak, hogy a humanizmus eszméi hogyan hatottak a teológiai gondolkodásra, s milyen nyomokat hagytak egy dalmáciai főpap szemléletmódján.

A természetet Szent Ágoston óta (akit Miklós püspök is idéz) a középkor gondolkodói – különösen Arisztotelész nyomán Szent Tamás – is nagyra becsülték és magasztalták, de a róla szóló pozitív értékelések a XIV. században erősödtek föl, majd a humanizmus és a reneszánsz fénykorában megsokasodva minőségi változáson mentek át. Azon a hosszú úton, mely Spinoza „deus sive natura”-jához vezetett, lényeges előrelépést jelentett a humanisták természetfelfogása. Ennek egyik legismertebb dokumentuma Lorenzo Valla *De voluptate* című dialógusa (1431), mely híres és sokat vitatott gondolatával („idem est natura, quod Deus, aut fere idem”) és természetdicséretével nagy hatást gyakorolt korára. A humanisták – Valla is – elismerték és időnként hangosan hirdették, hogy a természet Isten műve és eszköze, benne Isten látható, de sokszor elfeledkezve transzcendens létrehozó okáról, a természetet önmagában való értéként magasztalták, és az ember legfőbb igazodási mércéjeként, legbiztosabb útmutatójaként hivatkoztak rá. Miklós püspök teológiai műve a humanisták természetfelfogásával mutat rokonságot, és fontos állomása annak a folyamatnak, amelynek során az ember Istentől fokozatosan elválasztotta magát.

Miklós püspök attól félt, hogy majd „vakmerőséggel” és eretnekséggel vádolják, ezért jónak látta kipuhatolni, hogy a Szentszéknél mire számíthat. Művét eljuttatta II. Pius pápához, mert – mint írta – egyedül az övé „a legfőbb hatalom az isteni törvények megítélésében és magyarázatában”. Mint a Vitéznek írt ajánlásból tudjuk, Rómában a dialógust sokan dicsérték, kiváltképp a pápa, és „nyíltan senki sem támadta”. A humanisták körében a dialógus keletkezése idején még megszokott volt a kritikus gondolkodás és az önálló véleményalkotás, és II. Pius, maga is élvonalbeli humanista lévén, ezeket nem tartotta veszélyesnek egyháza szempontjából.

A mű kiadása – a legalapvetőbb és általánosan elfogadott átírási normák követése mellett – hűen tükrözi a dalmáciai latin nyelvhasználatnak a sajátosságait. A szóösszetételek közlésében Lepori ragaszkodott az alapul vett szerzői kézirat helyesírásához, sőt ennek következetlenségeihez is, így a kiadásban ilyen furcsa szóalakok láthatók,

mint „ipse met”, „dum taxat”, „quae ve” stb., vagy pedig „propter ea”, melynek egybeírt változatát is megtaláljuk. Az eredeti szövegben néhány nyelvtani hiba is akadt, ezeket a kiadó korrigálta. A szövegközpontozás többször hiányos, következtelen, néha zavaró is. A kiadást alapos, színvonalas tanulmány egészíti ki, melyben a szerző, magyarországi szakirodalomra, sőt Fraknói magyar nyelvű művere is hivatkozva, ismerteti Miklós püspök legfontosabb életrajzi adatait és fennmaradt műveit, tisztázza a kéziratok problémáit, rögzíti és indokolja saját szövegkiadói munkájának kritikai alapelveit.

Hálásak lehetünk a Medioevo szerkesztőségének, hogy Lepori kiadását közzétette, mégis sajnáljuk, hogy ez az értékes tudományos munka nem önálló nyomtatvány formában jelent meg. Úgy névmutatóval (netán tárgy- és idézetmutatóval is) el lehetett volna látni, és bizonyára több érdeklődőhöz jutott volna el.

Pajorin Klára

IOANNES SYLVESTER: GRAMMATICA HUNGAROLATINA IN USUM PUERORUM RECENS SCRIPTA. NEANESI 1539

2 + A–mij (= 48) fol. Hasonmás kiadás. Szövegét kiadta Kószeghy Péter.

A kíséret tanulmányt írta Szörényi László. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézete – Akadémiai Kiadó, 1989. 26 l. (Bibliotheca Hungarica Antiqua XXII.)

A hasonmás kiadás publikálását Sárvár város Tanácsa javasolta, csendes és szerény, de illő és méltó megemlékezésül a *Grammatica Hungarolatina* sárvár-újszigeti megjelenésének 450. évfordulójára. A kiadás az egyetlen példányban fennmaradt eredeti nyomtatványról készült. Vékony, szerény kis könyv, címlapját fametszetes keretdísz, belsejét néhány iniciálé ékesíti. Első pillantásra úgy látszik, hogy címének megfelelően elemi latin nyelvkönyv, az alaktan legalapvetőbb tudnivalóival, me-

lyeket magyar nyelvű meghatározások, ragozási sorok kísérnek. Ezekben a latin grammatikát illusztráló magyarázatokban és a latinul megfogalmazott fejtegetésekben született meg az első magyar nyelvkönyv. Mint ismeretes, Sylvester János ebben a művében minden előzmény nélkül, pusztán a három szent nyelv grammatikájának az ismeretében elsőként fektette le a magyar nyelvről szóló tudatos megfigyelései eredményeit. Grammatikai szempontok alapján rögzítette a magyar

nyelv hangtanát, felvázolta alaktanát, lerakta a magyar nyelvvelés alapjait, és megfogalmazta nyelvünknek a három szent nyelvvel rokon vonásait, valamint elkülönítette sajátos jellegzetességeit. Amint műve ajánlásának gyakran idézett sorai mutatják, nagyon is tisztában volt a saját úttörő szerepével: „Mert velünk sem esett másként, mint azokkal, akik házuk falán belül elrejtve hatalmas kincset birtokolnak, de szerény körülmények között élve mégsem tudják élvezni, mert nem tudják, hol van elásva. Megvolt nekünk anyanyelvünk eddig elásott kincse, melyet most megtaláltunk, előástunk és napfényre hoztunk; és ha nem mondunk le használatáról, rövidesen (ahogy remélem és óhajtom) szegényekből dúsgazdagokká leszünk.” (Szörényi László fordítása.)

A mű süket fülekre talált a szerző kortársainál, több mint két évszázadig senki sem olvasta, és egyetlen ránk maradt nyomtatott példányát csak a XVIII. században fedezték föl. Azóta többször is kiadták, terjedelmes tanulmányokban magyarázták és értékelték. Nem eléggé. „Kár – jegyezte meg Tarnai Andor 1981-ben –, hogy érdemei az utóbbi húsz év eredményes kutatásai ellenére sem mentek még át a köztudatba.” Ez a helyzet lényegesen nem javult, de a fenti kiadvány nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Sylvester János érdemei szélesebb körökben is ismertekké váljanak.

A hasonmás kiadáshoz írt tanulmányból tudjuk, hogy – bármilyen hihetetlen is ez – a *Grammatica Hungarolatina*nak nincs pontos, a modern igények szerint átírt vagy kritikai kiadása. Első hasonmása Bloomingtonban és Hágában jelent meg, a második ugyan Budapesten látott napvilágot, de szűk szakmai réteg számára készült, és nem került könyvtári forgalomba. A legutób-

bi kiadás tehát igen nagy hiányt pótol; a mű századunkban most először jelent meg sokak számára hozzáférhető formában, az eredeti olvasásának az illúzióját keltve, egyszermind megfizethető áron.

A faksimile kiadáshoz Szörényi László írt tudós és élvezetes tanulmányt. Ismertette a fennmaradt könyv történetét, eddigi kiadásait, majd sokat vitatott műfajával foglalkozott. Címét alapul véve, a grammatika azért íródott, hogy gyermekek használják. Szörényi véleménye szerint azonban a mű nem egyszerűen tankönyvnek vagy tanári segédkönyvnek készült, hanem előtanulmánynak az Újszövetség magyar fordításához, és olyasfajta tanítás vezérfonalául szolgált, amelyben a grammatikai ismeretek megszerzése együtt járt a Szentírás-olvasással. Ennek az oktatásnak az volt a végső célja, hogy a tanulók a bibliai szöveget anyanyelvükön tökéletesen tolmácsolják. A tanulmányíró úgy véli, hogy ez a cél okozta a mű többszemponytúságát, aránytalanságát, azokat a rövidebb-hosszabb kitérőket, melyek azt a láttszatot keltik, mintha a szerző figyelme elkalandozott volna a szorosan vett tárgytól.

Ahhoz, hogy a közép-európai grammatikák között kijelölje a mű helyét, Szörényi felhasználta Ising Erika 1970-ben németül megjelent könyvének eredményeit. E szerint Sylvester munkája nem tekinthető ugyan pusztán utánzatnak, de létrejöttére nagy hatással voltak Aelius Donatusnak, a 350 körül élt grammatikusnak a művei, melyek – más nyelvtanok mellett – térségünkben egészen a XIX. századig közösen forogtak. Sylvester művében Ising a kelet- és közép-európai nyelvtanokhoz képest „új és a megszokottnál magasabb fejlődési fokot” látott, „melyben bekövetkezett az átlépés a glosz-

százó szembeállításától a nyelv tudatos megfigyeléséig, végül pedig önálló tudományos rögzítéséig”.

A grammatika Donatus szerinti oktatása és a humanizmus egymást nem zárja ki, hiszen tanári munkájukban élenjáró nyugat-európai humanisták is használták a IV. századi grammatikus műveit. Sylvester könyve humanista alkotás, és benne – hangsúlyozta Szörényi – „az olasz humanizmus egyik legnagyobb nyelvtanítójának”, Janus Pannonius mesterének, Guarino Veronesének a hatása mutatható ki.

A mű legnagyobb érdemének Szörényi a helyesírási reformját tartotta, mely a héber nyelv mintájára a mellékjeles helyesírást szorgalmazta, és az etimológus helyesírásnak vetette meg az alapjait.

Szörényi többször is rámutat, hogy a latin–magyar grammatika írója fölülmúlhatatlan módon szerette szülőhazáját és anyanyelvét. Észrevéteti velünk azt a humanistára jellemző megnyilatkozást, hogy Sylvester „panegirikus hangon magasztalja alig ismert

szülőhelyét, Szinyérváralját, de mindjárt görög nevet is akar neki adni”. Ezt a megfigyelést megelőzi a tanulmányban egy olyan gondolatmenet, amelyet érdemes teljes terjedelmében idézni: „Nyelvtana és vele szoros összefüggésben Újszövetség-fordítása heroikus kísérlet arra, hogy fölzárkóztassa irodalmunkat a korszerű, modern értelemben vett nemzetekké alakuló európai népek közösségéhez. Erasmus magyar barátainak, tisztelőinek és tanítványainak köre sok olyan törekvést ápolt, amely belül maradt a latin kultúra egy szűkebb elit által ápolt eszményein. A népnyelv felé nagy lelkesedéssel fordult viszont egy olyan réteg, amely – a reformáció ígézetében – lemondott Erasmus magas eszményeiről. Szinte Sylvester az egyetlen, aki össze tudta egyeztetni ragaszkodását az évezredes latin hagyományhoz, valamint hazájának és anyanyelvének a felfedezés izgalmával átfűtött szerelmét.”

Pajorin Klára

SZÉKELY ISTVÁN: ZSOLTÁRKÖNYV. KRAKKÓ 1548.

A fakszimile szövegét közzéteszi Kőszeghy Péter. Kísérőtanulmány:

Szentmártoni Szabó Géza. Budapest, Argumentum Kiadó – MTA

Irodalomtudományi Intézete, 1991. (Bibliotheca Hungarica Antiqua XXVI.)

A Varjas Béla által alapított hasonmásorozatot huszonhatodik kötete a XVI. századi nyomtatott magyar bibliafordítások kedvelőit örvendezteti meg: Sylvester János Újszövetsége (1541) és a sorozaton kívül megjelent Vizsolyi Biblia (1590) két kiadása mellé odatehetik polcukra Székely István prózai zsoltárfordítását is. Ráadásul Székelynek ez a második műve a sorozatban, a harmadik kötet 1960-ban az ő világkrónikája volt, melynek kísérő tanulmányát annak idején Gerézdi Rabán írta.

Nem kell külön hangsúlyoznom, mekkora jelentősége volt abban a korban a bibliafordításnak: Székely egyike azon tanult protestáns prédikátoroknak, akik megpróbálkoztak ezzel. A *Zsoltárkönyv* lett volna az első lépcső, többször utal arra, hogy létezik folytatás is, mégsem jelent meg nyomtatásban több részlet tőle. Mint más magyar Biblia-fordítók, ő is a héber eredetire hivatkozik mint forrásra (ez volt a kor humanista követelménye), ennek ellenére Sebastian Münster héber–latin Ószövetségének nyilvánvalóan inkább